

MÁRIA G. SÁNDOR

ZUSAMMENFASSUNG

ÖSSZEFOGLALÁS

In unserem Buch waren wir bestrebt, einen Eindruck von der Erforschung und Freilegung sowie, anhand der Ergebnisse, von der historischen beziehungsweise kunsthistorischen Bedeutung zweier mittelalterlicher Bischofsburgen zu vermitteln. Die drei ersten Kapitel behandeln die Baugeschichte der einzelnen Gebäude der Bischofsburg von Pécs, wobei wir in jedem Fall versucht haben, Geschichte, Forschungsgeschichte, Baugeschichte, Kunstgeschichte und Denkmalpflege nach einer klaren Konzeption zu besprechen. Stärkere Betonung erhielt die Behandlung der in jüngster Zeit freigelegten Denkmäler, weshalb die Abschnitte über den Dom und den Bischofspalast kürzer ausgefallen sind. Auch die römerzeitliche Vorgeschichte von Pécs wurde im Kapitel Siedlungsgeschichte nur kurz behandelt.

Die Pécs-er Bischofsburg ist eine der am unversehrtesten erhalten gebliebenen mittelalterlichen Burgen Ungarns. Unsere Forschungen erbrachten sehr bedeutende neue Ergebnisse in bezug auf das Verhältnis der beiden Burgmauern zueinander sowie deren Alter. Als Überrest der frühesten Befestigung ist die äußere Burgmauer zu betrachten, da sich die unter dem Gebäude der 1367 gegründeten Universität freigelegten früheren romanischen Bauten unter der inneren Burgmauer fortsetzen und an der äußeren Burgmauer orientieren. Im Laufe der Forschungen konnte festgestellt werden, daß es sich bei der nördlichen Abschlußmauer des nach dem Abriß des romanischen Bischofspalastes an dieser Stelle entstandenen Gebäudes um das Gebäude der unter Bischof Wilhelm errichteten Universität handelte. In dieser Zeit, also in den Jahren zwischen 1361 und 1374, baute man auch das System der inneren Burgmauer aus. Die Datierung in die Zeit Bischof Wilhelms bekräftigt auch das dort gefundene Wappen. Ebenfalls früher als die innere Burgmauer wurde die 1355 von Bischof Nikolaus gegründete Kapelle der Goldenen Maria erbaut, denn wegen der Kapelle mußte man später die Linie der Burgmauer unterbrechen. Neue Erkenntnisse im Hinblick auf die Chronologie des Befestigungssystems hat also wirklich nur die archäologische Forschung gebracht.

Besonders hervorzuheben ist der auch in mitteleuro-

Könyvünkben igyekeztünk bemutatni két középkori püspöki vár kutatását, feltárását és annak eredményeinek alapján történeti, művelődéstörténeti jelentőségét. Az első három fejezet a pécsi püspökvár egyes épületeinek építéstörténetét tárgyalja. Minden esetben megkíséreltük a történetet, kutatástörténetet, építéstörténetet, művészettörténetet műemlékvédelmet világos szerkezetben tárgyalni. Hangsúlyosabb szerepet kapott azonban az újonnan feltárt emlékek ismertetése. Ezért aránytalanul rövidebb, a Székesegyház, a püspöki palota bemutatása. A történeti fejezetben csak röviden kívántuk ismertetni Pécs római kori előzményeit.

A pécsi püspökvár Magyarország középkori várai közül az egyik legrégebben fennmaradt erődítmény. A kutatások a várfalak korára és a két várfal egymáshoz való viszonyára hoztak nagy jelentőségű új eredményeket. A legkorábbi erődítésmaradványnak a külső várfal tekinthető, annak alapján, hogy az 1367-ben alapított egyetem alatt feltárt korábbi román kori épületek a belső várfal alatt tovább húzódnak és a külső várfalhoz igazodnak. Megállapítható volt a kutatások alapján, hogy a román kori püspöki palota elbontása után a helyén épült épület északi végfala, a Vilmos püspök által épített egyetem épülethez tartozik és ugyancsak ebben az időben épül ki a belső várfal rendszer is, tehát 1361-1374 közötti időszakban. A Vilmos püspök kori kelezést az ott talált címer ugyancsak alátámasztja. Az 1355-ben alapított Aranyos Mária kápolna is a belső várfal rendszer előtt épült - amelyet Miklós püspök alapított, hiszen a várfal vonalát e helyen meg kellett törni a kápolna miatt. Az erődítésrendszer kronológiája szempontjából valóban csak a régészeti kutatás tudott új eredményeket hozni.

Külön ki kell emelnünk a középeurópai szempontból is jelentős művészettörténeti értéket képviselő szobor leletet, amelyet a Mária kápolna kőfaragványai c. fejezetben tárgyalunk. Sikerült a lelet kelezése az egymást támogató történeti, régészeti művészettörténeti adatok segítségével. Így egyértelműen a XIV. század harmadik negyedére kell meghatározni azt. A síremlék esetében pedig megrendelőnek Vilmos püspököt kell tekintenünk. Így Vilmos püspök halála 1374 a meghatározó évszám.

päischer Relation einen bedeutenden kunsthistorischen Wert verkörpernde Skulpturenfund, welchen wir in dem Kapitel über die plastischen und architektonischen Fragmente der Marienkapelle behandeln. Mit Hilfe der einander bekräftigenden historischen, archäologischen und kunsthistorischen Angaben gelang es, den Fund zu datieren. Demnach muß man ihn eindeutig ins dritte Viertel des 14. Jahrhunderts setzen. Im Falle des Grabdenkmals ist Bischof Wilhelm als Auftraggeber und somit das Jahr seines Todes, 1374, als entscheidende Jahreszahl zu betrachten.

Die plastischen Elemente der Skulpturen sowie die architektonischen Elemente und Seitenplatten der Tumba des Grabdenkmals, die Bemalung des Materials und die stilistischen Übereinstimmungen deuten auf eine enge Werkstattbeziehung hin. Möglich, daß die großen bemalten Skulpturen, die auf Mauerpfeilern unter den zum Vorschein gelangenen Baldachinen standen, einst als Dekoration der Kapelle dienten.

Doch das würde, wie auch Gergely Buzás betonte, einen chronologischen Widerspruch bedeuten. Außer Zweifel steht, daß die Grabung im Chor der Kapelle, neben dem Hauptaltar, ein Grab zutage brachte, das man gleichzeitig mit den Fundamenten der 1355 gegründeten Kapelle gemauert hatte. Dies war gewiß das Grab des Kapellengründers, des Bischofs Nikolaus. Die Grabgrube, in der die plastischen und architektonischen Fragmente zum Vorschein kamen, grenzte ihrer Grundrißanordnung zufolge vermutlich an die nordöstliche Seitenkapelle. Berücksichtigt man den darüber errichteten monumentalen Grabbau, dürfte es die Grabstätte einer vornehmen Person - eines Bischofs - gewesen sein. Demnach war dies das Grabdenkmal Bischof Wilhelms, des Nachfolgers von Bischof Nikolaus. Das belegt einerseits die unbestreitbar für das 14. Jahrhundert kennzeichnende Behandlung der Steinmetzarbeiten. Andererseits geht auch aus den Quellen hervor, daß Bischof Wilhelm ebenfalls in dieser Kapelle bestattet wurde. Der Universitätsgründer, Bischof Wilhelm, hat die Kapelle auch als Universitätskapelle benützt, so daß ihm deren Innendekoration ebenso wichtig gewesen sein dürfte. Bischof Nikolaus von Neszmély verstarb im Jahr 1360, von der Gründung der Kapelle bis zu seinem Tode verblieben ihm also fünf Jahre. Da man den Bischof in der Kapelle bestattete, mußte diese schon eingeweiht worden sein. Nach Meinung des Theologieprofessors József Takács konnte man die Kapelle auch einweihen, wenn ihre Innendekoration noch nicht fertiggestellt war, der Hauptaltar aber bereits stand. Somit ist nicht auszuschließen, daß zur Zeit von Bischof Nikolaus nur die Kapelle mit dem Hauptaltar gestanden hat. Das bedeutet, daß man in den Jahren 1355-1360 zwar mit den Arbeiten zur plastischen inneren Ausgestaltung der Kapelle begann, die sich aber bis in den Zeitraum des Episkopats von Bischof Wilhelm zwischen 1361 und 1374 hinzogen. Nach Bischof Nikolaus' Tod stand der Bischofsstuhl nur zwei Monate leer. Es wäre also denkbar, daß eine Gruppe der Steinmetzmeister Pécs während dieser Zeit nicht verließ und die Arbeit unter Bischof Wilhelm fortsetzte.

Geht man jedoch davon aus, daß im Falle der Seitenplatten der Tumba und der großen bemalten Skulpturen Werkstatt und Meister identisch sind, kann man die von

A szobrok, valamint a síremlék architektonikus elemeinek és tumba oldallapjainak, anyag festés és stílusazonosságára szoros műhely kapcsolatra vallanak. A nagyméretű festett szobrok lehetséges, hogy magát a kápolnát díszítették falpillekre az előkerült baldachinok alatt.

Ez azonban kronológiai ellentmondást eredményezhet, amint erre Buzás Gergely is felhívta a figyelmet. Kétségtelen, hogy Miklós püspök által 1355-ben alapított kápolna alapozásával egyidőben a kápolna szentélyében falazott sírt tárt fel az ásatás a főoltár mellett, ez minden bizonnyal az alapító püspök sírja volt. A szobor töredékeket rejtő sírgödör alaprajzi helyzete szerint az észak-keleti mellék-kápolnához csatlakozhatott. A felette álló monumentális sír építményt figyelembevéve előkelő személy - püspök - sírhelye lehetett. Ez pedig Miklós püspök utódjának Vilmos püspök síremléke volt. Ezt a faragványok vitathatatlanul XIV. századi keltezése is bizonyítja. Másrészt a források szerint is Vilmos püspököt is e kápolnában temették el. Az egyetem alapító Vilmos püspök e kápolnát egyetemi kápolnaként is használta. Így ennek a belső díszítése is fontos lehetett számára. Neszmélyi Miklós püspök 1360-ban hal meg. Így Miklós püspöknek 5 éve volt a kápolna alapítás és halála között. Minthogy a püspököt a kápolnában temették el így annak már felszenteltnek kellett lennie. Takács József teológiai professzor véleménye szerint, ha a kápolna belső díszítése nem volt kész akkor is felszentelhető volt a kápolna ha abban a főoltár állott.

Így feltételezhető az is, hogy Miklós püspök idején csak a kápolna állott az oltárral. Avagy megkezdődött 1355-1360 között a kápolna belső szobrászati díszítése és az áthúzódott Vilmos püspök idejére 1361-1374 közé. A püspöki szék Miklós püspök halála után csak két hónapig volt üres. Így lehetséges az is, hogy a mesterek egy csoportja ez idő alatt nem távozott el Pécsről és folytatta munkáját Vilmos püspök idejében.

Ha azonban a tumba oldallapok és a nagyméretű festett szobrok műhely és mester azonosságát feltételezzük akkor el lehet fogadni Buzás Gergely azon feltételezését, hogy a sír mellett észak-keleti oldalkápolnát amely a püspök sírkápolnája volt a síremlékekkel egyidőben díszítették. Így azonban felmerül a kérdés, hogy az egész kápolna liturgikus térnek szobrászati díszítését beleértve az oklevelekben említett nyolc oltár nem ugyancsak Vilmos püspök idejében készült-e. A szobrok töredékes volta a kápolnához viszonyítva kis száma nem teszi lehetővé, hogy ebben a kérdésben végérvényesen állást tudjunk foglalni.

Mindenesetre Vilmos püspök egy európai műveltségű főpap akinek az udvarral szoros kapcsolata volt. 1353-ben már Nagy Lajos király szolgálatában áll, 1361-ben megfordul a pápai udvarban Avignonban. Nagy Lajos király őt küldte IV. Károlyhoz és IV. Rudolf osztrák herceghez is.

Így érthető, hogy a síremlék analógiái Avignonba mutatnak, ahogy erre számos példa utal a könyvben. Így életrajzi adatai alátámasztják a stíluskritikai elemzést. Vilmos püspök pecsétje ugyancsak Avignoni előképre, illetve a francia XIV. századi szobrászatra utalnak. A síremlék egyes elemei a bécsi Stefánsdóm 1351 után elkészült egyes elemeivel mutatnak formai rokonságot. A baldachinos síremlék felépítése architektonikus részletei egyértelműen Avignoni előképre utalnak. Feltételezhetően raj-

Gergely Buzás geäußerte Vermutung akzeptieren, wonach die nördliche Seitenkapelle neben dem Grab, welche die Grabkapelle des Bischofs war, und das Grabdenkmal zur gleichen Zeit geschmückt wurden. Allerdings wirft das die Frage auf, ob die plastischen Dekorationen des gesamten liturgischen Raumes der Kapelle, einschließlich der acht urkundlich erwähnten Altäre, nicht ebenfalls in der Zeit Bischof Wilhelms entstanden sind. Der fragmentierte Zustand der Skulpturen und ihre im Verhältnis zur Kapelle geringe Anzahl ermöglichen es uns nicht, in dieser Frage endgültig Stellung zu beziehen.

Auf jeden Fall war Bischof Wilhelm ein Prälat europäischen Formats, der enge Beziehungen zum Königshof pflegte. Schon 1353 stand er im Dienste König Ludwigs I., 1361 weilte er am päpstlichen Hof in Avignon, und ihn entsandte Ludwig auch zu König Karl IV. nach Böhmen und zum österreichischen Herzog Rudolf IV. So ist es verständlich, daß die Analogien des Grabdenkmals, wie zahlreiche Beispiele im Buch belegen, nach Avignon weisen. Seine biographischen Daten bekräftigen also die stilkritische Analyse. Auch das Siegel Bischof Wilhelms deutet auf Avignoner Vorbilder beziehungsweise die französische Plastik des 11. Jahrhunderts hin. Einzelne Elemente des Grabdenkmals zeigen Formverwandschaft mit einzelnen nach 1351 entstandenen Elementen des Wiener Stephansdoms. Die architektonischen Details im Aufbau des Grabdenkmals mit Baldachin lassen eindeutig Avignoner Vorbilder erkennen. Vermutlich hatte sich Bischof Wilhelm Zeichnungen oder ein Musterbuch von dort beschafft oder selbst mitgebracht. Einige Jahrzehnte später folgte König Sigismund dem Beispiel und ließ, wie eine Abrechnung bezeugt, in Avignon ebenfalls Zeichnungen anfertigen.

Eine andere Frage wirft die Stilbeziehung des Meisters der großen bemalten Skulpturen auf. Es darf angenommen werden, daß Bischof Wilhelm mehrere Meister mit unterschiedlichem Können einlud, so daß sich in der Konstruktion des Grabdenkmals das Avignoner Vorbild mit dem Mitte des 14. Jahrhunderts bekannten Wiener Stil vermischt. Die bemalten Skulpturen unterscheiden sich nicht nur in ihrem Material von den unbemalten, sondern bis zu einem gewissen Grad auch in ihrem Stil. Auf jeden Fall sind sie Arbeiten eines anderen Meisters, vermutlich aber derselben Werkstatt. Parallelen fanden wir auch hierzu im Wiener Stephansdom. Den großen Figuren steht der plastische Schmuck an den Portalen der Wiener Minoritenkirche am nächsten, der nach der jüngsten Datierung um 1340 von Jakobus Parisiensis angefertigt wurde. In Betracht zu ziehen sind darüber hinaus die Impulse des »Michaeler-Meister«. Der Einfluß der französischen Plastik an diesem Ort läßt sich also nicht nur auf stilkritischer Grundlage nachweisen. Die Meister der »Minoritenwerkstatt« dürften auch die Skulpturen der im Chor der Wiener Kirche Maria am Gestade stehenden Verkündigungsgruppe geschaffen haben, und zwar ebenfalls Mitte des 14. Jahrhunderts. In diesem Zusammenhang möchten wir noch einmal auf den Umstand hinweisen, daß Bischof Wilhelm auch am Hofe des österreichischen Herzogs Rudolf IV. weilte, dessen Herrschaft im Hinblick auf die Architektur und Plastik eine Blütezeit war.

zot vagy mintakönyvet hozott vagy hozathatott Vilmos püspök.

Néhány évtizeddel később jó példáját látjuk, hogy Zsigmond király rajzot készíttetett Avignonban erről elszámolás is tanúskodik.

A második kérdés a nagy festett szobrok mesterének stílári kapcsolataát veti fel.

Feltételezhető, hogy Vilmos püspök különböző tanultságú mestereket hoz és így keveredik az avignoni előkép a síremlék konstrukcióban a bécsi XIV. század közepén ismert stílussal. A festett szobrok nemcsak anyagukban válnak el a festetlentől, hanem bizonyos fokig stílusukban is, minden képen egy másik mester munkája, de feltételezhetően azonos műhelyben. Mint már a síremlék architektonikus részleteinél a bécsi Stefánsdómban találtak a párhuzamot. Úgy a nagy figurális szobrokhoz, a legközelebb áll a bécsi Minorita templom kapuzatainak szobrászata, amelyet a legújabb datálás szerint 1340 körül Jakobus Parisiensis mester készített. Ugyancsak nem hagyható figyelmen kívül a »Michaeler meister« impulzusa is. Így nemcsak stílus kritikai alapon kimutatható a francia szobrászat befolyása e helyen. A »Minoritenwerkstatt« mesterei készíthették a XIV. század közepén az ugyancsak bécsi Maria am Gestade templom szentélyében állott Angyali Üdvözlötet ábrázoló szobrokat is. Fontos megjegyeznünk hogy Vilmos püspök megfordul IV. Rudolf osztrák herceg udvarában, akinek uralkodása virágzó korszak volt az építészet és szobrászat szempontjából.

Így nyugodtan elmondhatjuk, hogy a pécsi Mária kápolna általunk ismert szobrászati emlékei Vilmos pécsi püspöksége alatt készültek 1361-1374 között.

A Mária kápolna műhelyének két összetevője van egy avignoni és a bécsi szobrászat XIV. század közepéről ismert francia hatású stílusa. Kutatásaink végeredménye oda vezetett, hogy a Mária kápolna kőfaragványainak korát a XIV. század harmadik negyedére harározhatjuk meg.

Röviden összegezve eredményeinket a pécsi püspökvár több olyan középkori épületét határozta meg a kutatás, amely eddig a forrásokból volt ismert. Így a Keresztelő Szt. János társaskáptalan kápolnáját, az Aranyos Mária kápolnát, a középkori egyetem épületét továbbá a román kori püspöki palota és az ahhoz kapcsolódó erődrendszer eddig ismeretlen maradványait. Az ásatás során ezen túlmenően a stratigráfia alapján az egyes építési korszakokat szét lehetett választani, ami nagyban hozzájárult a pécsi középkori püspökvár kronológiájának tisztázásához.

Az épületek közül kultúrtörténeti szempontból a legnagyobb jelentőséggel bír az első magyar egyetem épülete, illetve annak feltárt maradványai. Mivel a pécsi középkori egyetem rövid ideig működött így annak épületét nem bővítették, ezért őrizhette meg nagyrészt XIV. századi állapotát – pusztulásáig 1664-ig.

Ez a középeurópai egyetem történet szempontjából is igen figyelemre méltó mivel a XIV. századi alapítású egyetemek első épületei nem ismeretesek.

A rom és az egyes megmaradt műrészletek bemutatása, valamint egy történeti mozzanat – az 1664-es – robbantás

Somit kann man sagen, daß die uns bekannten plastischen Denkmäler der Pécs-er Marienkapelle im Zeitraum des Pécs-er Episkopats von Bischof Wilhelm zwischen 1361 und 1374 geschaffen wurden. Die beiden Komponenten der »Werkstatt der Marienkapelle« sind einmal ein Avignoner Stil und zum anderen der ab Mitte des 14. Jahrhunderts bekannte, französisch beeinflusste Stil der Wiener Plastik. Im Endergebnis unserer Forschungen sind die Steinmetzarbeiten der Marienkapelle also ins dritte Viertel des 14. Jahrhunderts zu datieren.

Schließlich konnten durch die Freilegungen mehrere mittelalterliche Gebäude der Pécs-er Bischofsburg bestimmt werden, die aus Quellen bislang nicht bekannt waren. Zum Beispiel die Johannes dem Täufer geweihte Kapelle des Kollegiatstifts, die Kapelle der Goldenen Maria, das Gebäude der mittelalterlichen Universität sowie der romanische Bischofspalast und die bis dahin unbekanntesten Reste des angrenzenden Befestigungssystems. Darüber hinaus konnten im Zuge der Grabung auf der Grundlage der Stratigraphie die einzelnen Bauperioden geklärt werden, was weitgehend zur Präzisierung der Chronologie der mittelalterlichen Bischofsburg von Pécs beigetragen hat.

Die größte Bedeutung in kulturhistorischer Hinsicht kommt dem Gebäude der ersten ungarischen Universität bzw. deren freigelegten Überresten zu. Da die Pécs-er Universität im Mittelalter nur kurze Zeit in Betrieb war, hat man das Gebäude nicht erweitert, weshalb es seinen Zustand des 14. Jahrhunderts - bis zur Zerstörung 1664 - im wesentlichen bewahren konnte. Dies ist auch vom Gesichtspunkt der mitteleuropäischen Universitätsgeschichte bemerkenswert, angesichts dessen, daß die ersten Gebäude der im 14. Jahrhundert gegründeten Universitäten im allgemeinen nicht bekannt sind.

Die Präsentation der Ruine und der einzelnen erhalten gebliebenen architektonischen Details sowie die Folgen der im Jahr 1664 erfolgten Sprengung stellten die daran mitwirkenden Fachleute der Denkmalpflege vor schwierige Aufgaben. Ein Kapitel des Buches beschäftigt sich detailliert mit dieser Problematik.

Bei der Planung des Schutzbaus wurde von den Architekten auch die geplante Nutzung des Raumes zu Ausstellungszwecken berücksichtigt. Dies ergab sich aus der Notwendigkeit, das reiche Fundmaterial an Ort und Stelle zu präsentieren.

Grabung und Bauforschung in der Pécs-er Bischofsburg brachten zahlreiche neue Ergebnisse, die unsere früheren Kenntnisse in hohem Maße bereichert und die Geschichte der Bischofsburg sowie deren europäische Beziehungen in ein neues Licht gerückt haben.

következmenyeinek építészeti bemutatása speciális műemlékvédelmi feladatokat rótt az abban közreműködő szakemberekre. A pécsi püspökvár ezen problematikáját külön tanulmány ismerteti részletesen.

A védőépület tervezése során a tervezők figyelemmel voltak a hasznos tér múzeumi kiállítás céljára történő kialakítására. Ennek szükségességét a gazdag leletanyag helyszínén történő bemutatása indokolja.

A pécsi püspökvár ásatása és épületkutatása, számos olyan eredményt hozott, amely nagymértékben gazdagította korábbi ismereteinket és több szempontból új megvilágításba helyezte a pécsi püspökvár történetét és annak európai kapcsolatait.

